

М. МӘММƏДОВ
Азәрбайҗан ССР маариф назири.

АЗƏРБАЙҖАН МƏКТƏБЛƏРИ ЕНИ ДƏРС ИЛИНДƏ

Сов.ИКП XX гурултайынын маариф сәһәсиндә гаршыа гойдугу тарихи вәзиғәләри вә Азәрбайҗан КП XXII гурултайынын гәрарларыны еринә етирәгәк республикамызы маариф орҗаналары, мәктәб вә мүәллимләр кечән дәрә илиндә үмуми иҗбари тәһсилни еринә етирилмәсиндә, бөйүмәкдә олан һәһәт коммунист тәрбиясиндә, шакирдләрни билимни кейфийәтчә яхшылашдырылмасында, бүтүн тәлим-тәрбия ишнини сәвийәсинин йүксәлдилмәсиндә, политехник тәлимни еринә етирилмәсиндә бир сәра мүнәфәғийәтләрә наил олушулар.

Ҷари 1958 — 1959-чу дәрә или халғ маарифи сәһәсиндә ени мүнәфәғийәтләр иди олачагдыр. Бие ени дәрә илиндә еднйлик вә орта тәһсилни даһа да кеңишләндрилмәсин, мәктәбләрдә тәлим-тәрбия ишнини яхшылашдырылмасы сәһәсиндә бөйүк ишләр кәрмәлийик. Бу ил Маариф Назирлигини тәһсилнидә олан 3,623 ибгидән, еднйлик вә орта мәктәбдә 593 миң шакирд охуячагдыр ки, бу да кечән дәрә илиндәкиндән 14,507 пәғәр чохдур. 85 миң ушаг илк дәрә мәктәбдә кәләчәкдир. 564 ахшам фәһлә вә коңдл кәңчләр мәктәбиндә 51 миң кәңч тәһсил алачагдыр ки, бу да кечән илдәкиндән 5,609 пәғәр чохдур. 60 ени мәктәб ачылачаг, мәктәбләрни янында тәшкил едилмиш һитернатларны, хусуси мәктәбләрни, интернат-мәктәбләрни шәһәрсә да хейли кеңишләндриләчәкдир.

Республиканын мәктәбләриндә ени дәрә илинә чыдаһазырыг кәрулмүшдур. «Мәктәбләрни вә диҗәр ушаг мүәссәсәләрини ени дәрә илинә һазырламасы һаггында» Азәрбайҗан ССР Назирләр Советини вә Азәрбайҗан КП МК-нын 1958-чи ил 27 май тарихли гәрарыны еринә етирилмәси нәтиҗәсиндә республикада халғ маарифи шәһәлери, мәктәбләр, коңд советликлари, колхозлар, совхозлар, мәктәбләр үзәриндә һәмлик эдән идарә вә мүәссәсәләр арасында мәктәбләрни ени дәрә илинә нүмунәви һазырламәг үчүн сосялизм ярышны кеңишләндрилмишдир. Зәһмәткешләр мәктәбләрни ени дәрә илинә нүмунәви һазырламасыны тәмин этмәк үчүн үзәрләрни коңкрет еһдикликләр кәтурмүшдүләр.

Азәрбайҗан ССР халғ маарифи ишчилери мәктәбләрни ени дәрә илинә нүмунәви һазырламәг үчүн Молдавия ССР маариф ишчиләри сәсиязм ярышы мугавиләси бағламышдылар. һәмжи сәсиязм ярышынн шартләриндә еднйлик үмуми тәһсилни вә орта тәһсилни кеңишләндрилмәси, мәктәбләрдә политехник тәһсилни вә әмәк тәрбиясинин яхшылашдырылмасы, мәктәбләрни мадди базасынын мөһкәмләндрилмәси вә с. һәзәрәдә тутулурду.

Ени дәрә илинә һазырлыгга алаҗаглар олараг бүтүн шаһәр вә кәндләрдә мәктәб яһлу ушаг вә ениетмәләр уҗотә алынмыш, оиларың һәмсынын мәктәбдә чәлб едилмәси үчүн тәдбирләр кәрулмүшдур.

Демәк олар ки, бүтүн мәктәбләрдә, интернатларда вә диҗәр ушаг тәрбияси мүәссәсәләриндә әсәсли вә җари тәмир ишләрни баша чатдырылмыш, иҗш үчүн ялачаг тәдбирк едилмишдир. 850-дән артыг мәктәб бинасинда әсәсли тәмир иш апарылмыш, мәктәб вә мүәллимләр үчүн 80 миң кубметр одун тәдбирк едилмишдир.

Тәлим-тәрбия ишнини кейфийәтчә даһа да яхшылашдырмаг, политехник тәлими кеңишләндримәк үчүн мәктәбләрни тәдрис-материал базасы мөһкәмләндрилмиш, җаһшмәйәй ояни вәсәнт, лаборатория аваданычы олдә едилмишдир. Биринчи арым илдә бу ишә 9 миллион мапата гәдәр вәсәнт хәрҗәләнмишдир.

Бир чох мәктәбләрдә ени тәдрис кабинетлери вә эмалятханалар тәшкил едилмишдир. Ени дәрә илинә үчүн мәктәбләрдә 2,000-дән артыг физика, химия, биология кабинетиси вә лабораториясы, 550-дән артыг эмалятхана, иш отагы, машынуһаслыг, электротехника, автомобил кабинеси һазырланмишдир. һәмји тәшкилатлар тәрәфиндә мәктәбләрә оиларла автомобиль, трактор, коңбай вә мүхтәлиф коңд тәсәруфат алатлари верилмишдир.

8—9-чу синифләрдә охуан миңләрлә шакирд яй тәтили дәрүндә колхозларда вә сәнаә мүәссәсәриндә истәһсалат тәҗрибеси җемчишдир. Республиканиң районларында шакирдләрдән ибарәт 800-дән артыг истәһсалат бригадалары аҗадылмишдир. Колхоз истәһсалатында чалышан бу бригадалар 46 миңдән артыг шакирдән эһәтә эдир.

1958-чи илдә институтлары битирмиш кәңч мүәллимләр мәктәбләрдә ерлөшдирилмиш вә мәктәбләр педагожи кадрларла тәмин едилмишдир. Мәктәбләрә 1,500-ә гәдәр кәңч мүәллим кәндәрилмишдир. Мүәллимләр тәҗкиләшдирмә институту да ени дәрә илинә һазырлыгга алаҗаглар олараг хейли иш кәрумүшдур. Институтун тәшкил эт-

дийи курсларда 3 миңдән артыг мүәллим ихтисасыны артырмишдыр.

Мәктәбләрини дәрәликләрә тәмин едилмәси сәһәсиндә да хейли иш кәрулмүшдур. 90 аҗда дәрәлик чап едилмишдир ки, буиларын да үмуми тиражы 2,883 миң нүсхәдир. Республикамызда олан рус, әрмәни вә күрҗү мәктәбләрни үчүн вахтында дәрәликләр кәтирилмишдир. Мәктәбләрләр үчүн әзә ләвазиматы сәтәнини тәшкил едилмишдир. Тичарәт тоһмиләтлары тәрәфиндән районларә кифайәт миғдаларә ушаг аягтабиси, шакирд палтарлары вә саир кәндәрилмишдир. Мәктәб буфетларини шәһәрсәни кеңишләндирмәк үчүн да тәдбирләр кәрулмүшдур.

Бу ил миңләрлә мәктәбли ени биналарда дәрә башламышдыр. Мәктәб биналары тикинтисиндә, тәлим эмалятханалары аҗадылмасында колхозларын вә мәктәбләр үзәриндә һәмлик эдән тәшкилатлары вәсәтәсидә хейли иш кәрулмүшдур. Ҷари илин биринчи арасында колхозлар тәрәфиндән 38 мәктәб бинасы, 82 синиф отагы вә 12 эмалятхана тикилмишдир. 74 мәктәб бинасы вә 23 эмалятхана тикилмәкдәдир. Әли Байрамлы районундағы Калинин адына кәнд тәсәруфат артелинин үзәвлери ени бир орта мәктәб бинасыны тикиб гуртармагдылар. «Октябрын 40 иллийи» колхозу вә Жданов адына колхоз еднйлик мәктәб бинасы тикилр. Гярәкин районундағы «1 Май» колхозу биртиплә лайһнә әсәсиндә орта мәктәб бинасы тикмәйә башламышдыр. Ләҗын районунун Вагадин, Ардашәван, Чимҗимли коңдәриндә колхозчулар тәрәфиндән мәктәб интерпаты үчүн биналар тикмәб гуртармишдыр. Тавус районунда 6, Варташен районунда 4 интернат ишнә едилмишдир. Бүтүн бу тәдбирләр ени дәрә илиндә Әли Байрамлы, Гярәкин, Масаллы, Тавус районларында вә башга бир сыра районларда бирнәвәдли мәшғәләйә кәчмәйә имкан верир.

Август айынын ахырларында бүтүн районларда мұзалимлерини, ән-эневи август мұшавирәси кечирлимишди. һәммин мұшавирәләрде кечән дәрә илинни екуналары вә 1958—1959-чу дәрә илинде мәктәбләрини гарышында дуран вәзифәләр мұзакирә эдилмишди. Мұшавирәләрини үмүмин ичәсларында шакирдләрини әмәк тәрбиясини вәзийәти вә ону ахшылашырмаг тәдбирләри һагында, мәктәбләрде идея-тәрбия әшинни гүвәтләндирилмәс һагында мәсәлә мұзакирә эдилмишди. Бөлмә ичәсларында да мүйһәм мәсәләләр мұзакирәйә гоюлмушдур. Элмәләрини әсәсларыныи тәдريس, биринчи арым ил үчүн тәдريس материаларынын планлашдырылмасы, Азәрбайҗан дилинин ени орфографиясыныи тәтбиғи, Азәрбайҗан тарихиниң вә совет йүгүгү әсәслар тәдريس мәсәләләри буря дахилдир.

Ени дәрә илинә һазырлыгда Ағда, Әли Байрамлы, Варташен, Давәчи, Газымәмәд, Көйчай, Жданов, Масаллы, Нахчыван районлары эһмәткешләриниң даһа ахшы ишләдиқләри гейд эдилмәлидир. Республикамызда онлар ени дәрә илинә һазырлыгы һамыдан әвәл баша чатдырымышлар. Лакин гейд эдилмәлидир ки, ени дәрә илинә һазырлыгда нөгсанларә да йол верилимишди. Бир сыра районларда мәктәб чәлб эдилмәли олан ушағларын учоту дүзүкү апарылымышдыр, ушағларын һамысыны тәһсил чәлб этмәк урунда мүбаризә эдилди. Гах, Астраханбазар, Елях, Мараз, Сабирабад, Чаммаз, Сәфәрлөвә районларыныи бир сыра мәктәбләриндә сон күнләрдәк тәмир иши баша чатдырылымышдыр. Киҗайот гәдәр аңачаг даһын-мәмишди. Лазыми тәдريس-мәдди база ярадылымышдыр. Мәктәбләр ени тәһин эдилмиш мұзәллимләр үчүн лазыми иш шәраити ярадылымышдыр. Дәрәликләрин сатылышыныи тәшкилидә да нөгсанлар вардыр.

Республика Маариф Нәзирлиғи ичтимаийәтиң көмәйлә ени дәрә илинә һазырлыгда олан нөгсанлар арадан галдырди, бүтүн мәктәбләрде мәшғәлләрини мұтәәккил башланмасы үчүн тәдбирләр көрүр.

Халғ маарифи органдарыныи гарышында дуран мүйһәм вәзифә, үмүмин ичбәри тәһсилни еринә етирилмәсидир. 7—15 яшлы бүтүн ушағ вә ениетмәләр үмүмин ичбәри еддилик тәһсилә әһәт эдилмәли, орта тәһсил планы тамамилә еринә етирилмәлидир. Чәри дәрә илиндә шакирдләрини мәктәбдән аялымасы һалларыни тамамилә арадан галдырмаг вә үзүрлү сәбәб олмадан мәктәби арымчыг бурахыг кетмиш ушағлары керн гайтармаг үчүн бүтүн тәдбирләр көрүлмәлидир. Һәр бир районда, һәр бир кәндә үмүмин ичбәри тәһсилни еринә етирилмәсә үзәриндә чидли нәзәрәт гоюлмалы, бу ишдә көнд Советләрини, мәктәб директорларыныи мәс’улийәти артырылмалы, шакирдләрини мәктәбә мүнтәзәм давам етмәләринә манечилик төрәдән сәбәбләр вәхтиндә арадан галдырылмалыдыр. «Азәрбайҗан ССР-дә ушағларын үмүмин ичбәри тәһсилә һаглында» Азәрбайҗан ССР Али Совети Рәясәт һей’әтнини фәрманында көнд ерләриндә олан колхозларын, совхозларын, идарә вә мүәссәсәләрини рәһбәрләри үзәринә мүйһәм вәзифә гоюлмушдур. Бу да мәктәбдән узаг ерләрдә яшани ушағларын араба вә машынарда мәктәбләрә апарылмасынчә тәһин эдилмәсиндән ибарәтдир. Ушағларын мәктәбә көндәрмәй вә онлары еддилик мәктәбдән битирәндәк тәһсилдән айыран вәлидейнләр үчүн изибати мәс’улийәт мүйһән эдилмишди.

Фәрманын бу тәләбләри һәр ердә еринә етирилмәлидир.

Ени дәрә илиндә мәктәб вә мұзәллимләриниңиң гарышында бөйүк вәзифәләр дурур. Мәктәбләримиздә охуан шакирдләрини сайы кетдикчә артыр. Шакирдләр элмин әсәсларына кетдикчә даһа дәриндән йәһәләнриләр. Лакин мәктәбләримиздә

анарылан тәһим вә тәрбия әшиндә чидли нөгсанлар да вардыр. Бунлардан башлычасы тәһимни һәтәл, әмәкдән вә истәһсалатдан айры дүшмәсидир. Н. С. Хрушчов йолдаш УЙЛККИ XIII гурултайындакы чыхышында кестәришди ки, мә’зунарын али мәктәбләрә дахил олмасыны тәһин әтмәли өз гарышында әсәс вәзифә гоян орта мәктәб кәңчәләрини әмәли фәалийәтә, әмәйә һазырланмасыны зәиф тәһмин әдир.

Халғ маарифи органдары, мұзәллимләр, бүтүн совет ичтимаийәти Н. С. Хрушчов йолдашын чыхышында ирәли сүрүлүш бир мәсәләни—мәктәб ислаһаты мәсәләсини һәрәртлә мұзакирә эдиләр. Һазырда халғ маарифиниң ени системи һазырланыр. Бу систем мәктәбин әсәсли сүрәтдә енидән гурулмасыны, ушағ вә кәңчәләрини политехник вә истәһсалат тәһсилниңи нәзәрдә тутур.

1958—1959-чу дәрә илиндә мәктәбләр мөвчуд тәдريس плаилары, программалары вә дәрәликләр әсасында ишләйчәкләр. Буна бәмәяраг ени дәрә илиндән бүтүн тәрбия вә тәһсил системини енидән гурулмасына чидли һазырлыг көрүлмәсә мәсәдилә истифадә эдилмәлидир.

Партия вә һөкүмәт мәктәбин гарышында башлыча бир вәзифә гоюмушлар ки, бу да кәңчә нәсли һәтә, фәйдалы әмәйә һазырамагдан, кәңчәләрә әмәйә, сосиязм чәмийәтинини принципләриндә бөйүк әһтирам һиссә тәрбия этмәкдән ибарәтдир. Н. С. Хрушчов йолдаш УЙЛККИ XIII гурултайындакы чыхышында кестәришди ки, совет мәктәби һәрәртәфәли инжиһәф әтмиш тәһсилли адамлар, элмин әсәсларын яхшы билән вә бунула барабар әмәк чәлбәсиндә мүнәтәзәм сүрәтдә ишләмәли бачаран адамлар һазырамагы, кәңчәләрә чәмийәт үчүн фәйдалы олмаг, чәмийәт үчүн зәури олан кәмәтләрини истәһсалында фәал сүрәтдә иштирак әтмәк сәһи тәрбия этмәлидир. Мәктәбә дахил олан бүтүн

ушағлар фәйдалы әмәйә, коммунизм чәмийәти гуручулукда иштирака һазырланмалыдырлар.

Мәктәбин гарышында дуран бу әсәс мәсәләлә уйғун олараг чәри дәрә илиндә мұзәллимләрини, мәктәб рәһбәрләрини вә халғ маарифи органдарында чалышан ишчиләрини гарышында дуран мүйһәм вәзифә политехник тәһсилни һәтә кечирилмәсиндән, шакирдләрини тәһсилниңи ичтимаи-мәһсуллар әмәклә әләғәтләндирилмәсиндән, кәңчә нәслдә әмәйә коммунист мүнәсибәти тәрбиясиндән, орта мәктәбә битирән кәңчәләр әмәли фәалийәтә һазырланмасындан ибарәтдир.

Кечән дәрә илиндә, һәр бир мәктәб һәммин мәсәләләр һәл этмәк үчүн мүйһән дәрәдә фәалийәт көстәрмиш вә бир чох мәктәб бу саһадә гиймәтли тәүрбә топламышдыр.

Мәктәбләр политехник тәһлимин мәсәдләринә даһа артыг уйғун олан ени тәдريس планларына кечирлимишди. Бүтүн мәктәбләрдә әл әмәйи дәрәсләри, тәдريس-тәүрбә сәһәләриндә вә мәктәб әмәлханаһарында әмәли мәшғәлләр, машынуәсиягы, электротехника вә кәнд тәсәруфатына даир практикүм кечирлир. Бир сыра мәктәбләрдә шакирдләрини арузусундан асылы олараг мұхтәлиф пешәләр өйрәдилди. Истәһсалат тәһлимин, шакирдләрини ичтимаи-мәһсуллар әмәйә чәлб эдилмәсә кетдикчә даһа да кенишләнир. Бақыда, Киров-абадда, Сумгайтба вә башга шаһәрләрдә 71 мәктәбдә 144 истәһсалат тәһлимини ярадылымышдыр. Кечән дәрә илиндә орта мәктәбләрини юхары синифләриндә охуан 4 миндән артыг шакирд мүйһән мүәссәсәләрә тәһким эдилмиш вә истәһсалатда ишләмәклә чилинәкәр, токар, тракторчу, электрик, нефть-чыхарма оператору көмәкчиси пешәсинә вә сәир пешәләрә ййәләнмишди. Йә тәһли дөврүндә бир чох мәктәбләрдә шакирдләрини истәһсалат тәүрбәси кечирлимишди. Бир чох кәнд мәктәбләр колхоз-

23

мәк бачарыгынв инкишафыны тә'мин этмирләр.

Әвәлләрдә олдуғу химия, ена дә ана дилиндән, риязыйятдан вә геири-рус мәктәбләриндә рус дилиндән мүвәфәк олмаан шакирләрнин са'ли чохлур. Нәр бир мәктәбдә бу чидди нөгсанна арадан галдырмаг үчүн гәти тәдбир көрүлмәлидир.

Ана дили вә рус дили мүәллимләр чох вәхт дәрси шакирләрләрән сорушаркан вәхтдән сәмәрәли исти-фадә этмирләр. Шакирләрли аз иш-ләдириләр, дәрсдә кечилән ени мате-риакын мөһкәмләндирилмәсинә, ша-кирдин шифаһи вә язылы нитгинни инкишафна лазыминча әһәмийәт веририләр.

Риязыйят мүәллимләрли шакир-ләрдә мәнтиги тәфәккүрү, фәза тә-сәввүрүнү әзиф инкишаф этдирил-ләр. Оилар шакирләрләрә риязи һе-сабнамалара вә чеврмәләрә даир мөһкәм вәрдишләр тәрбийә этмир-ләр. Бу нөгсан мәктәбләримиздә арадан галдырылмалыдир.

Шакирләрдин идея-сияси тәрби-ясында бейүк әһәмийәти олан әдәбият, тарих, чография кими фәһилләрли тарихмынча гиймәтләнди-рилмәсиз һалларына гаршы мұбаризә апарылмалыдир. 1957—1958-чи дәрс иилиндән мәктәбләримизни Х синифләриндә кечилән әни тари-хин, һабелә 1958—1959-чу дәрс иилинин икинчи ярысында башла-раг тәдريس эдиләчәк совет һүгүгү әсасларын тәдريسнә хуусис фи-кир верилмәлидир. Бу ил IX—X синифлардә бир фәһи олмаг әтиба-рилә Азәрбайжан тарихи кечиләчәк-дир. Бу мәсәләлә хуусис фикр вер-мәк вә бу фәһи тәдريس эдән мүәл-лимләрдә ярдым көстәрмәк лазым-дыр.

Шакирләрдин әмәли фәәлийәтә һазырламасында физика, химия вә биология фәһилләрнин бейүк әһ-мийәти вардыр. Сон вәхтлардә бир чох еддиһиллик вә орта мәктәб-ләрдә һәмни фәһилләр тәдريس нә-рәзә чарлачаг дәрәчәдә ахшыла-мышдыр. Буунда бәрәбар һәлә фи-зика, химия вә биология кабинетла-

ри аваданлыгдә кифәят дәрәжәдә тәчино эдилмәйән вә һәмни фәһил-лашгә сәвийәдә вә мүчәррәд шә-киллә кечилән орта вә еддиһиллик мәктәбләр аз дейлидир. Бир чох мәктәбләрдә программа нәзәрдә ту-туллан лаборатория мәшғәләләрли вә әмәли ишләр еринә етирилмир, мәктәбнә тәдريس-тәхкил сәһәлә-риндә иш ахыш тәхкил эдилмә-мишдир. Белә мәктәбләрдә физика, химия вә биологиядан шакирләрли билиғи формал характер дашығыр, муасир сәиә вә кәнд тәсәрууфаты истеһсалатынн әһми әсаслары һаттында шакирләрли айдан тәсә-вүрү олмур, оилар физика, химия, би-ологиядан тәчүбә апармагдә ла-зым вәрдиш әдә эдә билмирләр. Чә-ри дәрс иилиндә физика, химия вә би-ологиянын тәдريسнә вә һәмни фәһ-ләрлән шакирләрли билиғиндә олан нөгсанларын арадан галды-рылмасына чидди фикр верилмә-лидир.

Ени дәрс иилиндә химия мүәллим-ләринин гаршысында хуусислә бө-йүк вәзифалар дурур. Сов.ИКП МК май Пленумунун гәрәри шакирләр-ли химия вид билик вә тәчүбә вәр-дишләрли илә, химия истеһсалатынн әсасларынә даир биликә мөһкәм сийаландырмағә тәләб эдир. Мак-тәбдә бу фәһини тәдريس элә гурул-малыдыр ки, шакирләр химия эһми-нин әсасларынә даир мөһкәм вә ар-дычыл билик әдә этсинләр, химия-нын муасир наильийәтләрли илә та-ныш олсулар, бу биликдән халт тәсәрууфатынн мүхтәлиф сәһәлә-риндә истифадә этмәй бачарсынлар вә беләликлә химия сәиәсиндә әмәйә һазырламыш олсулар.

Вәтанимизин бейналхалк әләғәлә-рини кенишләмәсиз вә һүфүзуну сүр'әтлә артмасы илә әләғәрдә ола-раг харичи дилләрли билиғини вә бу дилләрли тәдريسини әһәмийәтә артыр. Олур ки, мәктәбләримиздә бу фәһнә хуусис дигәт әтирилмәлидир. Ени дәрс иилиндә харичи дилләрли тәдريس ахшылашдырылмады, һәм дә кечилән харичи диллә шакирләр-ли ийтг инкишафына хуусис дигәт етирилмәлидир.

Ушаг вә кәчләрли һәртәрафи инкишаф етирилмәсиз вәзифәсиз мәк-тәбләрли физики вә әстетик тәр-бийәсиз мәсәләсини ән плана чәкир. Бу ил һәмни мәсәләләрлә чидди мәш-ғул олмаг лазымдыр. Мәктәб вә ХМШ рәһбәрләрли өз дигтәләрлини бүтүн синифлардә бәдән тәрбийәси тәдريسини ахшылашдырылмасына йәһәтләмәлидирлар. Бәдән тәрбийәси сәһәсиндә синифләр вә мәктәбдән кәнар ишләр түвәтләндирилмәли-дир. Мәктәбләрдә рәсм вә рәсмхәт тәдريس даһа ахыш тәхкил эдилмә-лидир. Бир чох еддиһиллик вә орта мәктәбләрдә һәмни фәһилләрли тәд-рис тәһизтәбәхш дейлидир. Тәсвири инчәсәһәт дәрнәләрлини тәхкилнә, шакирләрли сәркә вә музейләрә экзюурсия апарылмасына әһәмий-йәт верилмир. Ени дәрс иилиндә бу чүр нөгсанлар арадан галдырыл-малыдыр.

Нәгмә дәрсини, шакирләрлини му-синги тәрбийәсини, бу сәһәдә синиф-ләр вә мәктәбдән кәнар ишләрли кә-нишләндирилмәсини, мәктәбдә ушаг-лардан ибарәт чох вә оркестр яра-дылмасынә да унутмаг олмәз.

Мә'лумдур ки, мөһкәм билик вә вәрдишләрли әсасы итиддан синиф-ләрдә яралдыр. Мәһз бу синифләр-дә шакирләрләрә чалышгәһилгә, әмәк-сәвәрлигә, мүстәғил фикирләшмәк, мушәһидәчилик, китаб өзәриндә иш-ләмәк бачаргығы тәрбийә эдилмәли-дир. Буна баһмайраг сон илләрдә, мәктәб рәһбәрләрли итиддан син-ифләрә, бу синифләрдә тә'лим-тәр-бийә просесинә дигтәт зәифләтмиш-ләр. Бир чох дәрс һиссә мүддир иб-тидан синифлардә дәрс дөйән мүәл-лимләрә баш чәкмәйли, әна дили, ри-языйят, рус дили мүәллимләрлини о-нары дәрсләрнә кәндәрмәйи һеч дә өзләрли үчүн вәзифә һесаб этмир-ләр. Итиддан синифләрләрә шакирл-ләрли билиғини мөһкәмләндирмәк, оларын көрүш дәрисини кенишлән-дирмәк, синифдән кәнар вәхтлардә шакирләрлини мүтаһиснә тәхкил етмәк мәсәләләрли һадир һаллардә мәктәбләрли методбирлешмәләрли-нә вә педагогичи шураларынә муза-кифә өдилир. Шакирләрли дәрин,

мөһкәм биликлә, әмәли вәрдиш вә бачарыгдә сийаландырмаг үчүн зәурури шәрт олмаг әтибарилә иб-тидан синифлардә тәдريسин ахшы-лашдырылмасына дигтәти артырмаг лазымдыр.

Шакирләрлини дәрин вә мөһкәм билиғи уғрунда мүбаризини муәвф-оғийәтигә мәктәбдә дахилл рәһбәр-линин вәзифәлигиндән, тәдريسин кей-фиғийәти үзәриндә ихтисәсы педаго-ғи нәзәрәтдән чох асылыдыр. Ана дилиндән, рус дилиндән, риязыйят-дан, физикадан, тарихдан вә бә'зи башга фәһилләрлән бир чох шакирләр-ли билиғини зәиф олмәсиз, һәр шейдән әвәл көстәрир ки, һәлә бү-түн педагогичи коллективләрдә табәг-чыл тәдريس методлары тәбтиг эдил-мир, бир сыра мәктәбләрләрә дәрсләр гуру вә марағсыз кечир.

Шакирләрлини үмүмтәһсия сәвий-ясини йүксәддәлимос, оларын мөһкәм билик әдә этмәләрли, һәр шейдән әвәл, педагогич әһәмийи-нәтичәсиз үчүн һәр бир мүәллимни вә мәктәб рәһбәрлини мә'һәви мәс'улий-ятынн артырмағи тәләб эдир. Нәр бир мәктәбдә партия вә һәмкарлар иттифәқи тәхкиклатларынн фәәл көмәғилә педагогич ишдә олан ән кичик гүсүрларә гаршы барышмәз мунасибәт ярадылмасына һәһәт ол-малыдыр. Бүтүн мүәллимләрли фәәл тәдريس методларындан истифадә ет-мәләринә, дидактик принципләрли көзләмәләринә чалышмалыдыр.

Мәктәбләримизни муәвфәғийәтлә ирәлиләмәсиндә һәлһәлдә шәрт-ләрдән бири бағачыл тәчүрүбдән, бағачыл мүәллимләрлини тәбтиг ет-диләрли сәмәрәли усул вә вәситәләр-дан ярадычылыгдә истифадә етмәк-дән ибарәтдыр. Буна көрәди ки, ба-ғачыл педагогич тәчүрүбни йорул-малдан тәбтиг етмәк, бу тәчүрүбни мәктәбдә тәбтиг олунмасына чалыш-мак мәктәб директорунун вә дәрс һиссә мүддиринн бияләсигә борчу-дур.

Бүтүн шакирләрлини дәрин вә мөһ-кәм билик әдә этмәсиз уғрунда му-баризә һәм бүтүн халт маарифчи ор-ганларынн, һәм дә мүәллимләрлини башлыча вәзифәсидир. Әкәр бир ком-

плекти кәнд мәктәби мұәллимнән түтүмү Маариф Назирлинин, мұәллимләр тәкмилләшдирмә институтун, әли-таддисат педагожи институтун ишчисинәдә һәмә ишкүшарлыгга бу мүбаризәйә тошуларса ишмн мұәвфәғийәти тәмин әдиләр.

Коммунист партиясы кәңч нәслин идея-сиыс тәрбийәсини мәктәбин ән мүһүм вәзифәси һесаб әтмиш әә әтмәкәдир. Дәйә биларки ки, кәңч нәслимиз мәктәбдә идеячә мәтинләшир, оғлан өз ғызларымыз айдһи материалист дүнякөрүшү илә һәятә атылар, әмәйн севирләр. Лакин бу да мәлумдур ки, әдә әдилән мұәвфәғийәтләрә баһаярат, тәрбийә ишларини сәвийәси бизи тәмин өдә билмәз. Комсомолун XIII турутайына УИЛККИ МК-нын һесабат мәрәзсиндә һағлы оларат кәстәрлимиздир ки, айры-айры кәңчләр исти шитиллик шәраитиндә бөйүрләр, онлар һәр һансы чидли һәят сынағларына уйрунлашмамышлар, буна көрә дә илк чәтинликләрә раст кәдликдә дәрһал керә кәчилрләр. Бәзн оғлан өз ғызлар һимәйәчиликл әһвал-руһийәси илә яшайшлар, онлар өз һунғуларынсы ахшы билдикләри һалда, чәмийәт гаршысындакы вәзифәләрини ядлан чығарырлар, дөвләтдәң чох шәй тәләб әдир, лакин она аз шәй верирлар.

Айры-айры кәңчләр яд тәсирә гапылар, хариң әлқадәрин тәһзүзл әтмиш иңчәсәнетинә уор, совет ахлығына зилд һәрәкәтләрдә йол верирлар. Оғлан өз ғызларын бир ғысми доғма әдәбияты, тәовир иңчәсәнәти, муситини ахшы билмир, адамларын гаршылыгын мүнәсибәтәндә ахшыны пидәң айрмағы бачармыр.

Тәәсүффәл гәйд әдилмәдир ки, бәзи мәктәбләрин педагожи коллективләри, комсомол вә пионер тәшкилатлары ләзими сәйыглыг кәстәрмир, айры-айры шакирдләри коллективдән айры дүшдүйүнү көрмүрләр. Онлар тәрбийә ишнини әһфәзләмишләр. Бундан олава, педагожи коллективнн фәалийәтәндә идея-сиыс тәрбийәнин мөвгәи һеч дә һәмшә дүжүн баша дүшүмүр. Бәзн

һалларда идея-сиыс тәрбийәйә ишнн айры бир сәһәси кими бахылар. Һәлбүткә идея-сиыс тәрбийә бүтүн тәлим-тәрбийә процесини әһәтә әтмәлидир.

Шакирдләри идеячә мәтинләшдирмәйн конкрет йолларынсы мүйәйн әдәркән бүтүн кечилән фәнләр, синифдән кәнар ишнн бүтүн көвләрә, һәсәлә аңла вә ичтимәийәтлә әләгә нәзәрдә тутулмалыдыр.

Мәктәбләрини идея-сиыс тәрбийәси илк нөвбәдә дәрсләрдә һәятә кәчилдир. Әкәр дәрс коммунист идеялыгын асындә гурулмамышдырса, тәрбийә ишнини бүтүн башга формалары нә гәдәр ахшы олсаларда, ләзими нәтиҗәни вермәйәкәдир. Буна баһаярат бәзи мұәллимләр өз ишлариндә бәситләшдирмәйә вә идеясызлыгга йол верирләр. Мәселән, айры-айры әдәбийәт мұәллимләри тәрбийә ишнини тамәмилә сәдәләшдирләр. Онларнн шакирдләри кечилән бәдин әсәрләрин мәтнини оқумадән онун гәһрәманлары вә идея мәзмуну һағгында, бәдин мәзийәти һағгында данышар вә ялынз бу барәдә дәрсликдә азылан вә я мұәллим тәрфиндән дейилән сөвләрн салача оларат тәкрар әдилрләр. Бәл мұәллимләринн шакирдләри бәдин әсәрләрдән һәвәсәз данышар, әдәбийәти севмирләр. Онлар өз тапышығларынсы мөбүрийәт гаршысында еринә тирирләрсә дә, дәрсләрдә фәаллыг кәстәрмиләр.

Мұәллимләр, халг маарифи ишчиләри ғыска мүддәтдә мүһүм бир вәзифәни, «һеч бир пис дәрс олмамалыдыр» тәлабинн еринә етирә биләрләр. Бунун үчүн мұәллимләрин идея-сиыс сәвийәсини вә педагожи мәһарәтинн артырмағ, габагчыл педагожи тәҗрүбәни кениш яймағ ләзимдыр.

Идея-сиыс тәрбийә ялынз әдәбийәт, тарих, чография дәрсләриндә дейил, һәсәлә шакирдләрдә материалист дүнякөрүшү тәрбийә едән, онлар совет әлгә вә техникасынын бөйүк мұәвфәғийәтләри илә таныш едән кими, физика, биология дәрсләриндә дә һәятә кәчилрләмәдир.

(Шакирдләрдә әмәйә мәһәббәти,

әз билийиндән Вәтәннн хейринә оларат шүүрлү сурәтдә истифадә әтмәк мейлини иңкишаф әтирмәк хуҗәсилә вәчибәдир. Бунунла әләгәдәр оларат тәдриснн мұхтәлиф формаларынсы мәһсуллар әмәлә бирләшдирмәйн идея-тәрбийә ишиндә ролуну хуҗәсилә гәйд әтмәлидир.

Мәктәбдән вә синифдән кәнар мәһәтәләринн процесиндә дә шакирдләр арасында бөйүк идея-сиыс тәрбийә ишнн апарымалыдыр. Мәктәбдән вә синифдән кәнар мәһәтәләр шакирдләринн сиыс шүүрлүгуну артырар, онларда коммунист әхлағынн мөһкәмләндирир.

Дәрслән кәнар вәхтларда апарылан тәрбийә ишиндә мәркәз шәкс синиф раһбәридир. Республика мәктәбләринн чоғунда синиф раһбәрләри сәйлә чалышар, шакирдләрдә совет адамларына хас олан көзәл кәйфиәтләр тәрбийә едилрләр. Онлар иңгилбә байрамлары вә әләмәтдәр күнләрин кәчилмәсиндән, доғма шәһәрдә иңгилбә һәрәкәти тарихини өйрәнилмәсиндән, шәһәрдә тәсәруфат, мәдәнийәт вә маарифин иңкишафынын өйрәнилмәсиндән тәрбийә мәғсәдилә бачарығла истифадә әдилрләр, мүйәйн синифдә дәрс дейил бүтүн мұәллимләри шакирдләр арасында апарылан тәрбийә ишинә чәлб әдилрләр. Габагчыл синиф раһбәрләри шакирдләрдә нәчиб сифәтләр тәрбийә әтмәк мәғсәдилә ени китабларын, кино фильмларын, театр тамашаларыннн музакирәсини кәчилр, марәғли әдәби кәчәләр, әккур-сийлар тәшкил едилр, бәдин әзфәлийәти кәнишләндирилрләр.

Синиф раһбәрләринн фәалийәтәндә сиыс мәлумат вә мұәсәлибәләр мүһүм ер тутур. Бир чох мәктәбләрдә чари һәят мөвзуларында олмағла мүнтәзәм сурәтдә сиыс мәлумат вә мұәсәлибә кәчилрилр. Мүнтәзәм сурәтдә кәчилән бу тәдбир шакирдләри чох марәғләндирар.

Шакирдләринн идея-сиыс тәрбийәсиндә мәктәб директорунун вә мұәллимләринн ән ахшы көмәкчиси комсомол вә пионер тәшкилатларыдыр. Лакин бу көмәкин тәсирли олмасы үчүн комсомол вә пионер ишнә пә-

дагожи чәһәтдән дүжүн раһбарлик кәстәрилмәлидир. Бу раһбарлик һеч дә гәйюмлуғга, өз ирадәсинн онларә гәүл әтирмәйә, һәр бир тәдбири көзә чарпырмағга чалышмағга чеврилмәмәлидир, әксинә, комсомол вә пионер фәалларынын вәсәтәсилә ағалы бир сурәтдә, әдәб чәрчәзсиндә кәстәрилән педагожи тәсирдән ибарәт олмалыдыр. Мәктәбдә комсомол тәшкилатынын раһбәрләринә, пионер дәстә раһбәрләринә ушағ коллективнн тәшкил әтмәйн йолларынн инәллә өврәтмәк, ушағлар вә енетмәләри марәғләндирән ишләри онларә кәстәрмәк ләзимдыр.

Мәктәбләр арасында апарылан синифдән кәнар ишдә ичтимәй-фәйдалы әмәк мүһүм ер тутур. Шакирдләринн ичтимәй-фәйдалы әмәлдә иштираки мұхтәлиф форма көб әтмиш вә чох яйылмышдыр. Мәселән, шакирдләр шәһәр вә кәндларинн яшыллашдырылмасында, бағ вә паркларә гулутл әдилмәсиндә бөйүк иш көрүрләр. Бир чох мәктәбләринн мұәллимләри синифдән кәнар ишларнн әксәрийәтинн мәктәбдән кәнарда кәрмәйә, бу ишләри ичтимәй-фәйдалы бир иш кими тәләмә вермәйә чалышырлар. Лакин бир чох мәктәбдә синифдән кәнар ишләр зәифдир, ушағларын аз бир һиссәсини әһәтә әдилр, тәсәдуғи һалларда көрүлүр. Бу нәрсәна чари дәрс илиндә илк верилмәмәлидир. Әйәнләкә оюн, шән байрам, мәһин, роғс-бүтүн буналар кәңчләр һәва гәдәр ләзимдыр. Лакин мәктәбләрләр өзләринн үмүмхал әмәйиннн иштиракчылары кими һисс әтирилрәсә, көрдүкләри ишнн чәмийәтл үчүн фәйдалы олдуғуну көрмүрләрсә, апарылан тәрбийә ишнн һеч дә кәзләнлән нәтиҗәни верә билмәз.

Мәктәбдә тәдриснн вә идея-сиыс тәрбийәнин мұәвфәғийәти мұәлимнн һазырлыг дәрәҗәсиндән, сиыс билийинн нәчә артырсындән асылыдыр. Партия вә һәмкарлар иттиҗағы тәшкилатларынн раһбарлик вә көмәйн сәйсәсиндә республика мәктәбләринн чоғунда мұәллимләр идея-сиыс сәвийәләринн вә пә-

Маариф Назирлийи халг маариф органларында, орта вэ али мәктәб-ләрдә, ичтиман тәшкيلاتларда, әләгәдар назирликләрдә чалышан ишчиләрин фикирләрини нәзәр ал-

Халг маарифи системемизин диг-
гөтәлайиг чәһәтләриндән бири бун-
дан ибарәтдир ки, бу систем ССРИ-
дә яшаян бүтүн халгларын милли
мәдәний йотинин анкишафы үчүн
кеңиш имканлар ярадыр, һәр бири
милли республиканын специфик ху-
сусийәтләрини өз шәраитин нә-
зәрдә тутур. Бу хусусийәтләр халг

Әсас мәктәбин юхары (5—8—9) синифләриндә тәбиәт вә чәмийәт даир элмләрин әсаслары мүнәзәм сурәтдә өйрәнилер, биликләрин нисбатан тамамланмыш күрсү кечили

Ҳамин мактабларда кэнчлөр неинки там орта тәһсил алмалы, һабелә иһтеһсалат иһтиссаны тәһмиһләшдириб дәринләшдирмәһидирләр. Буһна көрдә дә фәһлә кәнчләр макәһлә тәһсилләрдә тәһсил мүддәти үч йил (9—11 вә 10—12-чы синифләр), тәдريس һәфтәләриһин сайы аз олан кәндити кәнчләр мактаблариндә һәддәһ тәдрис мүддәти 4 ил (9—12 вә 10—11-чы синифләр).

снзлийн хэмнэлт олараг мөхв эдн, мэдүүл халглара бэрбэр нүүгүг вэ эсл азалдыг верди, бүтүн дуня фэллэ хэрэгтэны вэ милли-азад-лыг хэрэгтэны ени пиллэй галдыр. Бөйүк Октябр соссилст ингилабынын тарихи эһэмийэти һаггында 1917-чи ил ноябрын 21-дэ «Һүммэт» гээтннд Н. Нэрманов язмышды: «Русия ингилабы бүтүн чаһан тарихнда тээ, мүүһүм вэ кээл бир сөнһөннйг ачылмасына сөб-бөл олур.

Бүкүн империализм дэрнн гуо газылыр, сэрмэйэдэрларын вэ мүл-кэдэрларын умнд очагы дагылыр, фэллэ вэ эһэмткешлэрин тарихиндэ тээ бир сөһи фэ ачылыр.

Инди һамыа ашкар олачагыдыр ки, бизим идеалымыз—соссализм иде-алы тэк бир хаял дейилдыр».¹

1917-чи ил октябрын 25-дэ (ноя-брын 7-дэ) кечэ ырадын хейли кем-ши Смолянда икнчи Умуурсыя Советлэр гурултайы «Фэллэлэрэ, эскэрлэрэ вэ кэндиһилэрэ» адлы та-рихи мүрачнэтнамэ габул этди. Бу мүрачнэтнамэда дейилдыр: «...ер-лэрдэ бүтүн һакинмийэт фэллэ, эскэр вэ кэнди депутатлары Советлэрин ихтиярына кечир вэ бунлар эсл ингилабы гайда ярадылмасына тэ², мин этмэлдиһи».² Салонда бу, та-рихда мисли көрүнмөши мүрачн-этнамэда чааа олун курултулу ал-гыш эслэри бнтмөши мүрачнэтна-мэ Смоляндан тэчили олараг мэр-кээн телеграф апарылды, 100 нүсхэдэ үзү көчүрүлэрэк ноябрын 8-дэ сәһэрэ алын II Советлар гурул-тайы айдандан өлкөнн бүтүн ири сәһэ мэркәзлэри олан шөһэрлэрэ кендирилиши.

Мүвэгтэти һөкүмәти деврилмәси вэ Петроградда пролетар ингила-бынын галабеси хөбәри октябрын

26-да Бакыя чатды вэ Азәрбайҗан эһмткешлэри тәрәфиндән бөйүк севинчлэ гаршылайды. II Совет-лар гурултайынын мүрачнэтнамәс-ноябрын 3-дә «Бакиски рабочи», бир күн сонра исә «Бакы району фэллэ вэ һәрби депутатлары Со-ветинин хөбәрлэри» гәзетиндә дәрч олунду.

Ерлүдә бүтүн һакинмийәтин фә-лэ, эскәр вэ кэнди депутатлары Со-ветлеринин ихтиярына кемчәси вә бу Советлерин эсл ингилаби гайда яра-дылмасыны тә мин этмәлэри һаггында II Советлар гурултайынын гәра-рыны әлдә рәһбәр тутарак Бакы бо-лшевикләри Бакыда Совет һакинмий-әтинин гәләбәси уғрунда, эсәр, меншевик, дашнак вә мүсавәт пар-тияларына гаршы кәскин мүбаризә апардылар. 1917-чи ил октябры 31-дә Бакы Советинин мәдәни-завад ко-миссиялары конференсы, рота вә ко-ми комитәләри нүмәйәндәләри ил бирликдә кениш ичәслә олду. Һәмин ичәсләда Бакы Совети, Бакы пролета-риатынын вә гарнизонуни мотин ирадәсинә вә шуурул ярымдына ар-халанагар Бакыда вә онун райола-лаында Совет һакинмийәтинин элән этди, икн күн сонра исә шәһәрдә һакинмийәтин әмәли сүрәтдә Советин әлнә кемчәси һаггында програм габул этди. Советин бөйүк сәз чо-лғу ил габул этдийи гәтмәкәдә дейилдыр: «Бакы району фәллэ вә эскәр депутатлары Совети һакин-мийәтин Советлерин ихтиярына кемчәси лузуум вә коалисион һөкү-мәтә этибәр этмәдийи һаггында өз әвәлки гәрары үзәриндә мөһкәм дү-рур... Совет Петроградда вә бүтүн Русияда кедон бу мүбаризәда яра-магда олан ени халг һөкүмәтинә ачыг сүрәтдә тәрәфлар чыгыр вә көһнә буржуа-мүлкәдәр һөкүмәтин-дән өз вәкаләтинин фәллә-кәндли вә эскәр депутатлары Советләрнә вер-мәни тәләб эдир...

Кеннш Бакы Совети Бакы райо-нунда Советин һакинмийәтин кә-нишләтмәк вә бүтүн һакинмийәти

Советин ихтиярына вермәк вәзифә-сини гаршысына гоор».¹

Ичәсләда Бакы Советинин С. Ша-умян, А. Чапаридзе, С. М. Эфән-диев, М. Варначев, А. Зәркәров, М. Басин, И. Васек, И. Фоле-тов, М. Н. Вәзиров (сол эсәр) вә башгаларындан ибарәт ени ичрай-лэ комитәси сечилди. Ноябрьн 4-дә Бакы Совети «Бакы шәһәри вә онун райолаларынын вәтәндашларына мүрачнәтнамә»сини элән этди. Һә-мин мүрачнәтнамәда дейилдыр ки, халгын хошбөхтлийини, үзүлмүш, тәгәдәт дүшүмүш өлкәдә сүлүнү вә әмин-аманлыгын бәргәрәр олмасы-ды арзу әдәләрнн һамысыны дәр-һал вә гәти сүрәтдә ени һөкүмәтин, Ленин башда олмагла Халг Комис-сарлары һөкүмәтинин тәрәфинә кә-мәлидирләр...

«Яшасын Ленин башда олмагла ени ингилаби һөкүмәт! Яшасын Со-вет һөкүмәти!»².

1917-чи ил ноябрын 20-дә ХКС «Русия вә Шәргин бүтүн эһмәт-кеш мүсәлманларына» адлы мүра-чнәтнамә габул этди. «Һүммәт» гә-зетинин 1917-чи ил 22-чи нөмрәси-нә дәрч эдилмисли вә мүрачнәтнамә-да дейилдыр ки, Совет һөкүмәти бү-түн эһмәткеш мүсәлманлары һү-гулларыны Русиядакы башга хал-лары һүгуллары кили вәр гувва-силә гоорук. ХКС-нын «Русия вә Шәргин бүтүн эһмәткеш мүсәлман-ларына» адлы мүрачнәтнамәснә алағадар оларак Бакыда кейрилмис чинтиглерин бириндә чыгыш эдән М. Н. Вәзиров демишди: «Тарихдә илк дәрәжә оларак мүсәлманларла ин-сана вә вәтәндаша лагил олан халг дилдә данышдылар. Бу исә Халг Комиссарлары Советинин Шәрг мү-сәлманларына олан мүрачнәтнамә-сидир... Мүсәлман Шәрги үчүн азад-лыг күнәши Русияда, Петроградда дегүр, бизим мүгәддәс вәзифәмиз исә Русиянын ингилабчы демокра-

тиясыны вә онун һакинмийәтинин му-дәфиә этмәкдән ибарәтдир... биз Русия ингилабчы демократиясынн һәгги вә еканә ифәдәчиси олан Халг Комиссарлары Советинә кә-мәк этмәлийик».¹

Бәтәкликә, Русияны бир чоң бө-лүк шәһәрләриндә—Киев, Минск, Иваново-Вознесенск вә с. олдуғу кими Бакыда да һакинмийәт динч йолла, сийлашы тоғгүшма олмадан вә ган төқүлмәдән Советләрнн әлн-нә кечди. Ләкин Баканын сон дәр-әжә мүрәккәб ичтимәи вә милли һәмәснәбәтләр шәрәтиндә, Совет һакинмийәтинин мөһкәмләндирил-мәси уғрундакы мүбаризә үзүн чәки-миш вә чоң агыр олмушдур.

Бөйүк Октябр соссилст ингилабы-нын гәләбәси вә дүняда биринчи соссилст дәвләтинин ярадылмасы, өлкәдә Совет һакинмийәтинин гә-либйәтли йүрүшү дахили вә ха-ричи әксингилабын азгын мүғави-мәт кәстәрәсини сәбәб олду. АБШ, Никитәрә, Франса, Алмания, Япо-ния империалистләрнн сийлашы му-дахиләни вә дахили әксингилабын Совет Русиясына гаршы сийлашы чы-хышынн тәшкилатчылары олдулар. Импералистләр кәч Совет рес-публикасына гаршы башладыгла-ры мүбаризәдә зәкин нефт району вә мүүһүм стратежи мөнтәгә олан Бакыя хууси фикир верир вә ону ишгал этмәйә чалышдылар.

Бакыда Совет һакинмийәти элән эдилдикдән сонракы илк вәхтларда Бакы Совети бүтүн һакинмийәтә та-мамилә йнәләнмәмишиди, шөһәрдә әксингилабын гүвәлләр һәдә тамами-лә дармадагын эдилмәмишиди. С. Шаумян, Н. Нэрманов, М. Әзизбө-йов, А. Чапаридзе, С. М. Эфәндиев, И. Филолетов, Д. Буярадаза, М. Ис-рафилбөйов вә б. рәһбәрлик этди-ләри Бакы болшевикләри шәһәрдә вә онун райолаһарында һакинмийәтн тамамилә әлә алмаг, Совет Бакы; сынын гүвәлләрнн тәшкил этмәк, әксингилабчыларыны суи-гәсләринин

¹ 1917-чи илнн тарихи һадисәләри көһнә стилдә, онан сонракы илләрнн тарихи исә ени стилдә верилмишдир.

² В. И. Ленин, Эсәрләри, 26-чы чилд, сәһ. 243.

¹ «Известия Бакиского Совета» гәзети, № 175, 2 ноябр 1917-чи ил.

² Ена орада, № 178, 5 ноябр 1917-чи ил.

¹ «Известия Бакиского Совета» гәзети, № 215, 23 декабр 1917-чи ил.

дөф этмэк үчүн гәти тәдбирләп көрүрдүлөр. Бакы пролетариатынын мөһкам ирадәсинә архааланан Бакы Совети ноябрын 12-дә эскигилаб ювасы олан Ичтимаи тәһкукәсизлик комитәсини, ноябрын 17-дә исе кечмиш буржуа Мүвәггәти һөкүмәтинин галыгы олан Ичтимаи тәшкилатлар комитәсини ләғв этди. Һәлә 1917-чи ил ноябрын орталарында башлаярәг Бақыда Ғызыл гвардия дәстәләри тәшкил олунаға башланмышды. 1917-чи ил декабрын 31-дә болшевик Г. Коргановун рәһбәрлик этдийн Ғафғаз ордусунун һәрби-ингилаб комитәси Тифлисдә Бакыя көчдү вә совет сийләһи гүвәлләринин ярадылмасы сәһәсиндә бейүк фаэлийәтә башлады.

Бүтүн буларә бахмаяраг шәһәрдә һәлә дө бир сыра эскигилаби тәшкилатлар — шәһәр бәләдийә идарәси, шәһәр думасы, мусәлман вә әрмәни милли шуралары Бакы Советини гаршы өз позучу фаэлийәтләринин давам этдирирдиләр.

Бақыда олан Совет һакимийәтинә гаршы, 1917-чи илин ноябрында Тифлисдә күрчү меншевикларны мусаватчылар вә дашнаклардан тәшкил олунуш эскигилаби «Зағағфазия комиссарлығы» адланан «һөкүмәт» дә мүбаризә апарды. Бакы болшевикларинин Зағағфазия комиссарлығына мунасибәти һагында И. В. Сталинә яздығы мәктубда С. К. Шаумян көстөрдилә: «Биз, мүдәфәәчиләрдәи вә милләтчиләрдән тәшкил олунуш Зағағфазия комиссарлығыни эскигилаби һөкүмәт кими таныяраг она гаршы мүбаризә элән этдик».

Бүтүн Азәрбајҹанда вә Зағағфазияда Совет һакимийәтинин гәләбә чалмасы үчүн һәләдәчиң амл олан Бакы фәһләләри илә эһмәткеш Азәрбајҹан кәндилләри арасында иттиҗаг яратмаг үчүн Азәрбајҹан болшевикләри, о чүмләдән Н. Нәриманов, М. Әзизбаев, Һ. Султанов, М. Мәмәдъяров, М. Исрафилбаев, Һ. Ә. Тағыззаде, М. Айдынбаев, Д. Вүнядзаде, Б. Әфәндиев, М. һаңчыев вә башгалары бейүк иш көрүрдүләр.

Н. Нәриманов «Нә әтмәлийәк» адлы мәғаләсиндә кәндилләрдә мұраңат едәрәк яздыр: «Бу суалын чавабы бәләдир: һәр ердә чалышмалысыныз ки, һакимийәт фәһлә вә эһмәткеш кәндилләр Шурасынын ихтиярына кечсин. Бу шуралар, аңаг, бу тәшкилатлар Ленин морамнамәсини һаятә кечирәчәкләр вә аңаг, булар ингилабы дәринләшдириб мөһкәмләндирәчәкләр».¹

Бакы партия комитәси, «Һүмүмәт» тәшкилаты, Бакы Советинин Иҗраәи Комитәси янында олан шәһәрдәи кәнар ерләр шөбәси кәндилләр арасында иш апармаг үчүн Азәрбајҹан гәзаларына болшевик тәғыйәтчылары, ингилаби әләбийәт, кәндли гурултайлары кечирмәк үчүн тәшкилатчылар вә с. кәндилләрдәи 1917-чи илин ахырларында башлаярәг Азәрбајҹан кәндилләринин чыгышлары, кенишләмәйә, бәзи ерләрдә—Кәңчә, Газах, Шамхор вә с. районларда үсянларә чеврилмәйә башлайыр. Лакин кениш вусғәт алмасына бахмаяраг кәндли һәрәкәти пролетар рәһбәрлийи олмамаасы үзүндән бу дөврдә мәғлүб олуыр.

Бу заман азәрбајҹанлы фәһләләр арасында Н. Нәриманов, М. Әзизбаевун рәһбәрлик этдикләри болшевик «Һүмүмәт» тәшкилаты бейүк иш апарды. 1918-чи ил январын 18-дә азәрбајҹанлы фәһләләринин «Һүмүмәт» тәшкилаты тәрәфиндән йығынчағы чағырылар. Йығынчаг иштиракчылары Н. Нәримановун мәрузәсини динләйәрәк РСФСР ХКС-ни тәбрик телеграммы кәндилләрдәи вә Зағағфазияда бүтүн һакимийәттин Советләрә верилмәсини тәләб эдирләр. «Һүмүмәт» болшевик тәшкилаты янында Ғызыл гвардия дәстәләри тәшкил этмэк үчүн М. Әзизбаев, Һ. Султанов, Д. Вүнядзаде, Б. Әлиев вә Һ. Һүсейновдан ибарәт хусуси комиссия ярадылар.

Азәрбајҹанда Совет һакимийәтинин гәләбәси уғрунда мүбаризәдә болшевикләр Коммунист партиясы МК-ның вә шәхсән В. И. Лениннин

көстөрәтиринин әлдә рәһбәр тутдулар. В. И. Ленин Азәрбајҹан болшевикларинин фаэлийәтинин дигәтлә изәйир вә бүтүнлүклә байонирди. В. И. Ленин 1918-чи ил 14 феврал тарихли телеграммында Бакы болшевикләринә яздыр:

«Сизин мөһкәм вә гәти сиясәтиниз бизи чох севиндириб. Бахарыб һәмин сиясәт, индики чох затин әзәийәтин шәксиз тәләб этдийн бир әһтиятлы бир дипломатия илә бирләшдирин,—онда биз гәлиб кәләринк».

Партиянын Мәркәзи Комитәсинин, шәхсән В. И. Ленинин тапшырығы илә И. В. Сталин Азәрбајҹан болшевикләри илә сых әләгә салдыыр, Бақыда вә Азәрбајҹан гәзаларында Совет һөкүмәтинин мөһкәмләндирилмәсинә, пролетариатны бейнаимиләл бирлийинин ярадылмасына дайр көстөришләр верирди. 1918-чи ил 19 март тарихли мәктубунда И. В. Сталин Бакы үчүн яранмыш тәһкукәдән вә Бакыны мөһкәмләндирилмәси әзүрийәтиндән бәһс едәрәк яздыр: «...Бакыны һәрби вә малийәг чәһәтә мөһкәмләтмәк ләзимдыр, Бакы депутатлар Совети янында дәрһал мусәлман шөбәси дузәлтмәк... өз дүшмәһләринә гаршы мүбаризә эдән мусәлман-әрмәни ашағы тәбәғләрини Советин әтрафында бирләшдирмәк сиясәти еритмәк ләзимдыр».²

Совет һакимийәти уғрунда мүбаризәдә бүтүн Зағағфазияда даям мәнәтәгәс олан Совет Бакысынын дахили эскигилабла илк сийләһи вүрушү 1918-чи ил марты ахырларында олды. Мартын 29-да мусаватчылар шәһәрдә эскигилаби гиям галдырылар. Бу гиямы ятырмаг үчүн шәһәр 30-да Бакы партия комитәси шәһәрин вә онун районларынын ингилаби мулафие комитәсини тәшкил этди. Комитәйә С. Шаумян, Н. Нәриманов, А. Чәпаридзе, Г.

Корганов вә Сухарев (сол есә) дахил олдular. М. Әзизбаев исе шәһәрин дағлыг һиссәсинин мүдәфә комиссары тәйин олуңду. Үч кун әрзиндә Бакы вәтәндә муһарибәси аловларына гәрг олды. Һарнки тәрәфдән 20 миндән артыг адамны иштирак этдийн бу шидәтлели вүрушунда эскигилаб гүвәлләри дәрмадағын әдлди.

Бақыда март һадисәләри һаггында В. И. Ленин кәндилләрин мәктубда Н. Нәриманов яздыр: «Әзиз Ленин Йолдаш! Яғын ки, Сизин хусуси олараг фикир верәчәйиниз Зағағфазия мәсәләси Гәрг чәһбәсинин кенишләмәси илә сых сурәтдә әләгәдәрдыр. Буну нәзәрә алараг «Һүмүмәт» партиясынын нумайәндәләрини динләмәк ләзим кәлдир. Бу партиянын фәал вә көркәмли иштирәкиндән бири доктор Исрафилбаев һазырда Москвададыр. Она тапшырылмышдыр ки, Сизә әтрафлы мәрузә етсин. Мән әминәм ки, Йол. Исрафилбаев һәр шей һаггында Сизә әтрафлы мәлүмат верәр».³

Март дөйүшләриндәи гәләбә нәтиҗәсиндә Бақыда Совет һакимийәти мөһкәмләди вә бүтүн Азәрбајҹанда Совет һакимийәтинин гәләбәси уғрунда мүбаризә үчүн кениш шәрәит яранды.

Өз чиркин нийәтләриндән әл чәкмәйән мусаватчыларын Зағағфазия вә Дағыстан эскигилабчылары илә бирләшәрәк Совет Бакысына гаршы енидән һүчүма кәмәлләриә бахмаяраг, эскигилабын бу бирләшмиш һүчүма дә бир нәтиҗә вермәди. Дүшмән Хыралдан вә һаңчабул әтрафында мәғлүб олды. 1918-чи илин апрел—майында Ләнкәранда, Сәлиядә, Шамахыда, Губадә, Петровскидә (Маһач-Гала), Дәрбәндә Совет һакимийәти гурулду.

Азәрбајҹан гәзаларында вә Дағыстанда Совет һакимийәти уғрунда мүбаризәйә рәһбәрлик үчүн Бакы Совети М. Әзизбаеву Бакы губерния комиссары, В. Нәнейшинин

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, 35-чи чилд. сәһ. 314.

² Азәрбајҹан КП тарихи, 1-чи һиссә, Азәрнәшр, 1958-чи ил. сәһ. 308.

³ Н. Нәриманов, «В. И. Ленин һаггында», Бакы, Азәрнәшр, 1957-чи ил. сәһ. 361.

Дагыстан, фөвгәл'ада комиссары, М. Исрафилбайов Чавад в Ләнкәран гәзалларынын фөвгәл'ада комиссары, Г. М. Агасиеви Дәрбәнд гәзәсинин комиссары тә'йин етди.

Азәрбајҹанда олан һадисәләр һаггында Бақы болшевикләри В. И. Ленинн мутәәссәс мә'лумат верир, мәркәздән ләзәмин көмәк вә көстәришләр алырдылар. 1918-чи илин апрелиндә Бақы Совети ики дәрфә өз нумайәндәсини В. И. Ленинни яныа көндәрлимишди.

В. И. Ленин Ингилаби-мүдәфиэ Советинә язырды: «Бақы бизим үчүн һәр шейдир, ону һәр нечә олура-са-олсун мұдәфиэ этмәк ләзәм-дыр.» В. И. Ленин һәмчинин тәләб эдирди ки, бақылылары тәләбләри дигитләб мұзакирә эдилсин вә гәти тәдбир көрүлсүн, гәбул эдилән тәдбирләр һаггында она дәрһал мә'лумат верилсин.

1918-чи ил апрелин 19-да Бақы болшевикләринин умуи конфрансы олду. Конфранс Азәрбајҹанда Совет һакинийәтинин рәһбәр ичрайийә органы—Бақы Халг Комиссарлары Советинин яранмасы мәсәләсини мұзакирә етди. 1918-чи ил апрелин 25-дә исә Бақы Советинин ичләсиндә Азәрбајҹанда өз бүтүн Зағафгәзияда Совет һакинийәтинин илди һөкүмәт органы олан Бақы Халг Комиссарлары Совети тәш-кил олунду.

Бақы Халг Комиссарлары Советини тәркибинә С. Шаумян — садр вә харичи ишләр комиссары, А. Чапаридзе — дахили ишләр комиссары, Н. Нариманов — шаһәр тәсәрруфаты комиссары, И. Фиолетов—Халг тәсәрруфаты шураһасынын сәдри, Г. Корганов — һәрби-дәниэ ишләри комиссары, А. Каринян—әдлийә ишләри комиссары, Н. Колесникова—маариф комиссары, бир гәдәр соира Я. Зевин—эмәк комиссары вә М. Һ. Вәзиров—торпаг комиссары дахил олдулар.

1918-чи ил майын 1-дә Бақы Халг Комиссарлары Совети өз «Бәяннамәсини» бурахды. Һәмни бәяннамәдә дейилдири ки, Бақы Халг Комиссарлары Совети Умурусия мәркәзи һөкүмәти илә сых бағлы олачаг вә Русия фәһлә-кәндли һөкүмәтинин бүтүн декрет вә сәрәнчәмләрини ерли шарантә уйгун олараг һәятә кеңирәкәклир. Бақы ХКС ерли һөкүмәт гарышында биринчи нөв-бәдә дуран тәхирасалымаз вәзи-фәләрдән, — Азәрбајҹанын зәһ-мәткеш кәндлиләрилә Бақы проле-тариатынын иттифакыны мөһкәм-ләндирмәкдән вә с. бәһс эдәрәк көстәридри ки, бу вәзифәларин ери-нә етирилмәси ялыз Бақы Халг Комиссарлары Советинин иши ола билмәз. «Зәрури тәдбирләри анчаг Бақы пролетариатынын ән фәал вә мұтәәсәкли көмәйилә һәятә кеңир-мәк мүмкүн олачагдыр. Һакиний-йәт башына кәлмиш вә өзүнүдәрә ихтияр алымыш күтләләрин ярады-чылыг иши совет сияһәтинин мүвәф-фәгийәт вә тәитәһәси үчүн еканә тә'минатдыр.»¹

Бақы Халг Комиссарлары Совети өзүнүн бүтүн фәалийәтиндә Ком-мунист партиясы Мәркәзи Комитә-синин, В. И. Ленинн көстәришләри-нин әлдә рәһбәр тутур вә Совет Русияһынын тәрүбүһәсинә әсәслә-нырды.

Бақы Халг Комиссарлары Совети итгисәди сәһадә бир сыра мұһүм тәдбирләр көрүмүш, нефт сәнаени, баиклары, Хәзәр тиварәт донамасы-ны, балыг сәнаени миллиләшдир-мишди.

Гейд этмәк ләзәмдыр ки, Бақы нефт мәдән вә заводаларынын миллиләшдиримәсинин бүтүн Совет республикасы үчүн олдугча бөйүк әһәмийәти варды. Бақыдан Совет Русияһына нефт көндәрилмәси ол-дугча мұһүм һәятә, әһәмийәти олан бир мәсәлә иди. В. И. Ленин бу мәсәлә илә шәхсән мәшғул олур-ду. 1918-чи ил 18 июн тарихли

БХКС на көндәрдийи телеграмда о язырды: «Волга тез бир заманда нефт мәсәлулары көндөрмәк үчүн һәр чур тәдбир көрүн. Нефт сәна-енин вәзийәти һаггында Баш нефт комитәсинә һәр күн мә'лумат вери-ри.» 1918-чи ил майын 22-дә РСФСР Халг Комиссарлары Совети Бақы нефт сәнаенин эһтиячыны едәмәк үчүн 100 миллион манат пул бурахмыш, майын 28-дә исә В. И. Ленинни тәклифиди нефт сәнаенин миллиләшдиримәси һаггында гәр-рәбүл етмишди. Буна әсәсләна-раг 1918-чи ил июнун 2-дә БХКС нефт сәнаенин миллиләшдиримә-си һаггында хүсуси декрет гәбул ет-ди.

1918-чи илин яз вә яй айларында Бақыдан Совет Русияһына 4 мил-лион 300 мин тон нефт вә нефт мә-суллары көндәрилмишди.

Бақы фәһләләрини Азәрбајҹан зәһмәткеш кәндлиләри илә итти-факыны мөһкәмләндирмәк мәғсәдилә Бақы халг комиссарлары вә болше-викләр, о чүмләдән М. Әзизбәйов, Б. Сәрдаров, М. Мәммәдяров, А. Чапаридзе, Д. Бүнядзаде, Г. М. Агасиев, Һ. Султанов, Б. Әфәнди-ев вә башгалары олдугча бөйүк иш апарырдылар. Кәндләрдә кәндли депутатлары Советлары тәшкил ет-мәк, кәндли гурултайларыны һазыр-лайыб кеңирәкәдә губерния комис-сары вә дахили ишләр комиссары-нын муавини М. Әзизбәйов хүсуси фәалийәтдә көстәриди. Бу һагдә «Һакинсий рабочий» гәзәти языр-ды: «Бу күнләрдә губерния комис-сары тә'йин эдилән Йолдашымыз Мәшәди Әзизбәйов өзүнә хас олан сә'йлә мусәлман кәндлиләринин тәш-кил етмәйә башламышдыр... Йол-даш Әзизбәйовун чошуг фәалийә-ти бөйүк нәтижәләр вермишдир. Ич-райийә Комитәсинә кәнд ичмалари-нын Совет һакинийәтини гәбул ет-дикләринә даир дәрбәдәл гәрәрлар кәлмәкдәдир.»²

1918-чи ил яйи әввәлләринә гә-дәр Азәрбајҹанда 200-дән артыг кәндли депутатлары Совети тәшкил олунмушду.

✓ 1918-чи ил майын 26—31-дә Бақы гәзасы кәндли депутатларынын бир-инчи гурултайы олду. Гурултайын сәдри Н. Нариманов, садр муавини исә М. Һ. Вәзиров сечилди. Гурул-тай БХКС-нын тәдбирләрини бә-йәнди вә кәндлиләри ерләрдә Совет һакинийәтинин тәшкил етмәк вә мөһкәмләндирмәк ерунда мұбариз-әйә чағырды. Гурултайы В. И. Ленинн көндәрдийи тәбрикдә деки-лирди: «Бақы уездинин кәндли нұ-майәндәләри Шураһасынын гурулта-йы Сизи, халг комиссарларынын сәдрини, шәрәфли Октябрь фәһлә-вә кәндли ингилабның баш-чысы сифәтилә тәбрик эдир. Гурул-тай Зағафгәзияда мөһкәм Шура һөкүмәти тәшкил эдиб мәркәздә вә Шуранын тәрәфини саламағы өз тәрәфидән вә'д эдир.»¹

Гурултай Ичрайийә Комитәси сечди ки, бу комитәдә М. Әзизбә-йов (садр), Н. Нариманов, Д. Бү-нядзаде, Һ. Султанов, М. Мәммә-дяров, М. Һ. Вәзиров вә башгалары дахил олдулар. Бақы гәзасы кәндли депутатлары Совети Ичрайийә Ко-митәсини 7 узаву Бақы Совети Ич-райийә Комитәсинә дахил олду. Бундан соира Бақы Совети Бақы фәһлә, әскәр вә кәндли депутатла-ры Совети адыны алды.

Кәндли гурултайлары һәмчинин Губа, Ләнкәран, Салян, Астара, Шамахи вә Дәрбәнддә олду.

Азәрбајҹанда кәндли һәрәкәти һаггында «Правда» гәзәти язырды: «Мусәлман кәнди оянымышдыр, мусәлман кәндлиләри истисмарчыла-ра гаршы мустәғил мұбаризә йолу-на дүшүмүшләр. «Милләттин мугдә-дас бирлийи» һаггында кәһнә шуар һәятини зәрбәләри илә синлиниб аты-лар. Бейһадимләл синфин мұбариз-ә идеясы, авам, әсрләр бою зүдм чөкмиш мусәлман күтләләринин

¹ Бах, З. Ибраһимов, «Социалист ингилабы угурула Азәрбајҹан зәһмәткешләринин мұбаризәси». Азәрнәшр, 1957-чи ил, сәһ. 370.

² «Һакинсий рабочий» гәзәти, № 79, 1 май 1918-чи ил.

¹ Ленин мәммуəsi, XXXV кнәд, сәһ. 24 (рус дили).

² «Һакинсий рабочий» гәзәти, № 68, 18 апрел 1918-чи ил.

¹ «Һүмәт» гәзәти, № 65, 16 май 1918-чи ил.

ичәрисинә кечиб яялыр. Буну биз мөселман кәндләриндә кәндли Советләрнин тәшкили, Совет һакимийәтнин гәбул олунмасы вә ярадылмасы вә с. һагында чыхарлаң гәрәрләг, һөкмләг һагында шәһәрәдәнкәнар ерләг комиссияларындан алынган демәк олар ки, һәр чүр мө'луматлар тәсдиг эдир. Буну Шамаһы гәзәсы, һәбәлә Бақы гәзәсы кәндли депутатлары гурутайы тәсдиг эдир.¹

1918-чи ил июнун 18-дә БХК Загәфагизия вә Дағыстан иҗлағләриндә мөҗкәдәр торпагларынны иҗтимаиләшдирилмәсы һагында декрет гәбул этди. Бу декрет кәрә торпаг, ералты сөрәвәтләр, су, мөшәләр вә чанлы тәбиғәт гүввәләрини үзәриндә хүсүси мүдәрийәт ләгә эдиләр, онлар үмүмхалг малына чевириләр, бүтүн хан-бәй торпаглагы мөсәдирә олунараг өдәнгәсиз эһмәткеш кәндләринни истифадәсиндә верилдиляр. Лакин БХКС бу декрети тамамилә һаята кечирә билмәди. Н. Нәриманов бу барәдә сонралаг азымды: «Торпагың алынъ эһмәткеш халға мәнсуб олдуғуну, э'лан этмәк киҗайәт дейилди, буна һеч олмаса Бақыя аһны әтраф ерләрдә фә'лән әмәл этмәк ләзәм иди, чүнки һөҗүрәләри Совет һакимийәтнин тәрәфинә чәлб этмәкдә торпаг мәсәләсинин һәлл олунмасынын чох бөйүк әһәмийәти оларды».²

БХКС мө'дән вә мөдәссәләрдә 8 саатлыг иш күнү гәюлмасы, фәһләрларин әмәк вә яшайыш шәраитини яхшылашдырылмасы, шәһәрин әрзәлгә тә'мин эдилмәк вә с. сәһләрләдә бир сыра тәдбирләр һаята кечирди. Бу тәдбирләрдән халг маариф сәһәсиндә көрүлән иш гәйд этмәк ләзәмдыр.

РСФСР ХКС-нын 23 январь 1918-чи ил тарихли декрети асысында Бақы Халг Маариф Комиссарлыгы

майын 12-дә мәктәбия мәсәдидән вә киҗәлдән аҗрылмасы һагында сәрачман верди. Эһмәткешләр вә онларны балалары үчүн үмүми иҗбари пулсуз тәһсил мөҗйиди эдилди. Бақы Халг Маариф Комиссарлыгынын «Бәһинамәсиндә» дейилди: «Загәфагизия Совет һакимийәтнин мәркәзи олан Бақыдан маариф ишығы ән узаг кәндләргә яйылараг һөҗүсүл эһмәткеш кәндләрини шуғруну оятмалы, мүбәрәзә үчүн она мө'нәви гүввә вермәли вә оқун ушағларынны тәрбия эдмәлидир ки, онлар ени һаятын чәсәратли ярадычысы олсунлар. Ушағлар үчүн кеңиш мәктәб шөбәкәсы вә зиялылар үчүн халг дарулуғуну ачмаг—Совет һакимийәтнин гарышында дуран ән вәчиб мәсәлә бундан ибарәтдир».³

Н. Нәриманов, М. Әзизбәйов, көркәмли Азәрбайҗан азычысы Сүлейман Санн Ахундов Маариф Комиссарлыгынын ишнә яхындан көмәк эдирдиләр.

Маариф комиссарынын сәдрлийи алтында бүтүн мөһүм маариф мәсәләләрини һәлл этмәк, һәмчянин мәдәни-маариф ишләри көрмәк үчүн халг тәһсил Шурасы ярадылмышды. Маариф Комиссарлыгынын таркибидән мәктәбә гәдәр, мәктәб, мәктәбдән канар тәһсил, мәдәнийәт вә иҗмәсәнат шөбәләри вар иди. О чүмәлдән кино, театр, мусиги вә с. ишләри дә Маариф Комиссарлыгына тапшырылмышды. 1918-чи ил июнун 7-дә Маариф Комиссарлыгы артистләрин, рәссамларын вә мусигичиләрин иҗыгнаныны кечирди.

Маариф Комиссарлыгы гыса мүдәттә ишлалар үчүн курслар, бир сыра кәндләрдә мәктәбләр, китабханалар вә с. тәшкил этди.

Бақы Халг Комиссарлары Совети мөзәлимләрини гайгысына галарәг онларны маашларыны артырды, онларны әввәлдән галмыш бүтүн әмәк һаггы борчларына да верди.

¹ В. И. Ленин Мәркәзи Музейи Бақы филиалынын негәтиз фонду, сәмәд № 6705.

Маариф Комиссарлыгы эһмәткешләрини вә онларны ушағларынны бәһнаимләл тәрбиясини, онларны ана дилидә тәһсил алмалары үчүн шәраит ярадылмасына хүсүси фикир верирди.

Илк күнләрдән башлаяраг БХКС-нын бүтүн фәаилйәти вәтәндәш мүбәрибәси вә харчиң империалист мүдәхиләсинин аловлары шәраитиндә кечирди. 1918-чи илин майында түрк гошунлары Азәрбайҗанә сохулараг Кәңчәни тутмуш вә Бақы үзәринә һөҗүмә кечмишди. 1918-чи илин азындан башлаяраг инкилис империалистләри Бақыдакы әсәр, дашнак вә меншевикләрлә әлағәйә кирир, онларын көмәйиә арахда Совет һакимийәтинә гаршы бөйүк позучулук ишч апарырдылар.

1918-чи ил июлун орталарында Азәрбайҗанда һәрби әмәлийәтлар үч әсәс истигамәттә: шимал (Губа—Дағыстан), чәнүб (Ләнкәран—Астара—Сәлиан) вә мәркәз (Курдәш—Кейчә) истигамәтләриндә апарыларды.

Хәрчи мүдәхиләйә вә дахили әксиниглабә гаршы Совет Азәрбайҗаны уғрунда апарылан мүбәрризәни тәшкилчәсы Коммунист партиясы иди. Минләрлә фәһлә вә эһмәткеш Гызыл Орду сываралары дахил олур, чөһбәй кедирдиләр. Совет Бақысынын мүдәфәһсини мөһкәмләндирмәк вә ени Совет гошун һиссәләрини тәшкил этмәк сәһәсиндә М. Мәммәдъяров, А. Микоян, Г. Корганов, И. Мәлкыкин, Г. Султанов вә башгалары бөйүк фәаилйәт кестаридиләр, М. Мәммәдъяров вә Д. Бунядзәдәнин башчылыгы алтында Маштаға вә Шубаны кәндләриндән ибарәт бир мүбәрризә дәстә дүзәлдилишди.

Совет Русиясы Бақыдакы һадисәләри дигәттә изләйирди. «Правда» гәзәти азырды: «Фәһлә-кәндли Русиясы ингилаб гәһрәманларынын—бақыдыларын мүбәрризәсини гызығы мәнәббәстлә, ән яхшы арзуларла изләйир вә онларны гәләбәсини асанлашдырмаг үчүн мүмкүн олан һәр ишч эдәчәкир. Бақылы йол-

дашлар, мәрд олун, Совет Русиясы сизниҗиләри»¹. 1918-чи ил июлун 19-да Совет һөкүмәтинин сәрачманы илә Украйна чөһбәсиндән кәндрилиш 780 дөйүшчүдән ибарәт бир дәстә Г. Петровун башчылыгы алтында Бақыя кәлди. Һәбәлә, һәзәрхардан да Бақыя һәрби лавазиматла бирдикдә сәвари батаре вә 170 дөйүшчүдән ибарәт бир команда кәндәрилди.

Бақы фәһләрләри вә гызыл әскәрләр өз чанлары баһанасына сөн нәфәсләришәдәк Совет һакимийәтини мүдәфәи этмәк гәтйәтиҗдә идиләр. Мәһз буна көрә да онлар чөһбәләрдә гәһрәманлыг харүгәләр кестәридиләр.

Лакин буна башлаяраг 1918-чи ил июнун сону—июлун әввәлләриндә Совет Бақысынын вәзйәти олдуҗа ағырлашды.

1918-чи ил июлун 25-дә Бақы Советинни фәвғәләдә иҗләсчә чағырды. Иҗләсдә һазыркы сиясы вә һәрби вәзйәт һагында С. Шаумян, М. Әзизбәйов, А. Чәпаридзә вә башгалары иҗләсдә алову чыхышлар эдәрәк меншевик-әсәр-дашнакларын бу хани тәкифдинин империалистләрин хейрнә олдуғуну кестәридиләр.

Болшевикләр инкилисләрин дөвәт эдлимәсинә гаршы сәскин эҗтираз дөһнәтә гәтләф этдиләр. Орада дейилди: «Бақы Совети гәрәра алыр ки, өз ингилаби гүввәһ вә ингилаби Русиянын күчү илә Бақы мүдәфәи эдлисиз вә инкилисләри чарырмаг үстүндә апарылан позучу вә рудһан салычы тәшвиғатә сөн гоюлсуң».²

Гәтнамалар сәсә гоюлдуҗда болшевикларини гәтнамәси 236, әсәрларинки иһә 259 сәс алды. Белә олдуҗда С. Шаумян чыхыш эдәрәк

¹ «Правда» гәзәти, № 130, 28 июн 1918-чи ил.

² С. Шаумян, «Стәтия и речни в 1917—1918 г.», сәһ. 283—284.

¹ «Правда» гәзәти, № 117, 14 июн 1918-чи ил.

² З. Ибраһимов, «Сосялист ингилабы уғрунда Азәрбайҗан эһмәткешләринин мүбәрризәси», Азәрнәшр, 1957-чи ил, сәһ. 424—425.

билдирди ки, бу чинийёткар ханси сиясатин мөсуллийёти тамамилә эсер-меншевр-дашнакларын үзөрнә олушур вә халг комиссарларын өз вәзифәләриндән әл чәкирләр.

1918-чи ил июлун 29-да УРМИК вә Москва Советинин бир өч ичласындакы мө'рузәсиндә В. И. Ленин БХКС-нын ичкилисләри дө'вәт әтмәйә гаршы чыхыш әтмәсинә йүксәк гиймәт вермишди. В. И. Ленин дейдири: «...бакылы йолдашларымызын вәзийәтти нә гәдәр чәтти оласа да, онлар белә бир сүлп багламагдан боюн тачырмагга, сөздә дейил, ишдә сосялист оланларга ләйгәк еканә бир аддым атмышлар. Ичкилис-франсис империалистларын илә һәр чүр сәзәшдән гәтн сүрәтдә интиһа әтмәк—бакылы йолдашларын атыдыгы еканә дүзүкүн аддымдыр, чүнки ичкилис-франсис империалистларын дө'вәт әтмәк мүстәгил сосялист һакимийәтнинә—әләгәси кәсимиш бир әразидә ерләшсә дә,—империалист мүнәрибәси кәләсинә чевирмәк дәмәкдир.

Буна көрә да үмуми һадисәләр силәсиләсиндә Бакы һадисәсинин из гәдәр әһәмийәтти олдуғуна бизим һеч бир шүбһәмиз йохдур»¹.

Бакы болшевиклери соң имкәнарлына гәдәр силәһи ерә гоһмүр, шәһәрнә мулфәиә әтмәк үчүн әлләриядән кәләнн әдирдиләр. Болшевикләрнин июлун 27-дә олмуш үмум кофрансис һакимийәтти әлдән вермәйб үмуми сәфәрбардәк элән әтмәйи вә шәһәрнә мулфәиә әтмәйи гәрәра алды. Шәһәрнн бир чох ерләриндә митинглар төшкәл олунмуш, бурада чыхыш элән С. Шаумян, М. Әзизбәйов, Г. Петров, Н. Султанов, М. Н. Вәзиров вә башгалары зәһмәткешләри «Рәдд олсуи аман-түрк вә ичкилис империалистларки», «Ханнларә вә сатгычларә өлүми», «Яшасын Совет һакимийәтти!» вә с. шүарлар алтыда мубаризәлә чагырылдылар. «Һүммәт» вә «Әдаләт» комиталары өз үзләрнин һамасынын орду сараларына кирмәләри һаггында гә-

рар гәбул әтди. Ләкин бүтүн дунларә бажларар вәзийәт кетдикчә ағырлашырды. А. И. Микоян бу барәдә азымышди: «Меншевикләр, эсерләр вә дашнаклар бизим үчүн чох тәлуқулул әрхалдан Совети һакимийәтнә әрхалдан зарбә әдирдиләр, хәзирәткарлыг әдиб бизи ичкилисләрә сәтдылар»¹.

Хейли үстүн олан дүшмән гуваәләрнин тәзийгә алтында 1918-чи ил июлун 31-дә Бақыда Совет һакимийәтти мұвәггәтти оларар сүтүт әтди. Августун 1-дә Бақыда мәнфур ханнлар һөкүмәти—империализмин сәттыг акеңтләри олан меншевикләрнн, эсерләрнн, дашнакларын «Сентрокаспия диктатурасы» һөкүмәти төшкәл олунду. Августун 4-дә Бакы ичкилис мухадиләчләри тәрәфиндән ишғал олунду. Ичкилис мухадиләчләри эсерләрнн, меншевикләрнн вә дашнакларын көмәйи илә 26 Бакы комиссарыны дустәг әдиб һәксәнаыя салдылар. Ләкин чох кечмәдән олар Бакыны төрк әтмәйә мәнфур олдулар. Түркияттин гулдуз дөстәләри вә оларын мұсавәтчы акеңтләри Бакыа сохулдулар.

1918-чи ил сентябрын 20-дә сәһәрә яхыи Крәснорәдскинн 207 километрийиндә Ағчағум вә Перевал стәисялары арасында Бакы комиссарлары: С. Шаумян, М. Әзизбәйов, А. Чапаридзе, М. Н. Вәзиров, И. Фиолетов, Я. Зевин, Г. Корганов, М. Басин вә башгалары ичкилис империалистларын вә оларын муздул нөкәрләри олан эсерләр тәрәфиндән вәһшичәсинә кул-ләләндиләр. Халг иши уғрунда мәрүр вә мәрд мұбаризәләр олан шәһли Бакы комиссарлары кул-ләләнән заман гәтилләрә үз тутарар деди-лар: «Биз коммунизми уғрунда һал-лак олурду, яшасын коммунизм».

Азәрбајжан халгынын севимли шаири Сәмәд Вурғун «26-лар» пәз-мәсында бә гоһрәманларын дили илә белә дөмишди:

«Сиз эй Аврәпаны чәлдәдлары
Тарихин мәһвәри дөмәдән бәри,
Гулдуз пәлтарына бүрүндүвүз
сиз,
Будур өлүмүнүз, ачизлийини!
Бу ғыргын, һүчүм, бу өлүм, бу
тан,
Тутуб әсрләрнн даш яхасындан
Чәваб истәйчәк!»

О заман һәят, Әдләрдә йүксәлән ғызыл пләжәт,
Иттигам! дөйрәк тапачаг сизи,
Тарих динләйчәк мәһкәмәзини!».

Азәрбајжан халгынын шәһли оғулары — 26 Бакы комиссарынын ханчәсинә өлдүрүлмәси мұнасибәти-лә Н. Нәриманов азырды: «Дүня капитализминә гаршы мұбаризәдә биз 26 гоһрәман дейил, бәлкә дә 26 вә даһа чох йүз миннәрлә ән яхыи дөйүшчүләримизни итирмишк.

Бу тәләфәт әбәс дөйдирил. Зәһм-ли бир күн кәлиб чатачаг вә чүрү-мүз буржуа гәйдалары мәһв ола-чаг, дүня пролетар ингилабы исә гәлбәбә чалачагдыр»¹.

Империалист гәсбарлар Азәр-бајжан халгынын амансызчасына истисмар әдидиләр. Онлар Азәр-бајжанда мүстәмләкә режими яратмышдылар. Зәһмәткешләрә гаршы ганлы террор сисяти ери-дирдиләр вә ингилаб һәрәкәтаны амансызчасына боғурдулар. Хари-чи империалистларын вә оларын әлалтылары олан мұсавәтчыларын чәзә тәдбирләри азалдыг вә истиг-дәлийәтти уғрунда, Совет һакимий-йәти уғрунда мұбаризәдә Азәрбај-жан зәһмәткешләринин ирадәсини ғыра билмәди.

Азәрбајжан зәһмәткешләри өзә-ринин ән яхыи өвәлдәллары олан 26 Бакы комиссарынын кул-ләләнмәси-нә чәваб оларар шәһли Коммунист партиясы әтрафында даһа сых бир-ләшдиләр, мұсавәт үсүл-идарәсинә гаршы, Совет һакимийәтти уғрунда мұбаризоны ени бир гүвәзәтлә ке-нишләндирдиләр. 1920-чи ил апрел-ни 28-дә Азәрбајжан зәһмәткеш-ләри Бөйүк рус халгынын гардаш-

лыг көмәйи сәйсәсндә Азәрбајжан-да һәмшәхәл оларар, Совет һакимийәтти гулдулар. Вәләликлә, Азәрбајжанда мұсавәтчыларын мұ-кадәр буржуа һөкмранлыгына соң гоһулду.

«Азәрбајжанын үзәриндә Совет һакимийәттинин мәғлүбәдлмәсә ал байрағы учалды. Чох кечмәдән бә-шәрийәт тарихиндә ени дөвр ач-мыш Бөйүк Октябрь сосялист инги-лабынын азалдыг шүалары гардаш Эрмәнистан вә Курчүстан да өз шәфәрларын сәчды, Октябрь сося-лист ингилабынын гәлиб байрағы Зағәрбази үзәриндә бөйүк ығурла далғаланамаға башлады. 26 Бакы ко-миссарынын уғрунда мұбаризә апар-дыглары иш гәлбәбә илә нәтичәлән-ди.

Азәрбајжанда Совет һакимийә-ти Бөйүк Октябрь сосялист ингила-бынын етишдирмәсидир. Ленин милли сисятсини дөмәдән һәятә кеңирилмәсә сәйсәсндә Азәрбајжан Совет һакимийәтти илләриндә чи-чәкләнән сосялист республикасына чеврилмишдир. Азәрбајжан Совет һакимийәтти илләриндә истәр тә-сәруфат вә истәрсә да элм вә мәд-дәнийәттин бүтүн саһалариндә ол-дугча көркәмди наилийәтләр газ-намышдылар. Күнәшли Совет Азәр-бајжаны Шәргин гапысында сәм-мәз бир мякә олмушдур. Совет һа-кимийәтти илләриндә орденля рес-публикамызын итгисәдийәт вә мәд-дәнийәтти мисилсиз дәрәжәдә инки-шад әтмишдир, формача милли, мәзәмунча сосялист мәдәнийәтти яранмыш вә тәрәгәтти әтмишдир. Ин-гилабдан әввәл Азәрбајжан халгы-нын 90 фәнис савәдсиз иди. Инди республикамыз башдан-баша са-вәдлылар өлкәсинә чеврилмишдир. Совет Азәрбајжанында мәктәбләр-ин сәйи 1914-чү илләкнә исәб-тән 69 дафә артымышдыр. Республи-камызда һәр беш нәфәрдан бири охуур, мухтәләф элмн мұсәссәлә-рәдә фәдәкарлыгга чалышан 4.720 элмн ишчидән 1.800 нәфәри элмләр доктору вә наминәдидир. Әкәр ин-гилабдан әввәл әһалинин һәр 8 ми-н нәфәринә бир һәким дүшүрдүсә,

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, 28-чи илдә, сәб. 6—7.

¹ Азәрбајжан КП тарихи, 1-чи һиссә, Ба-кы, Азәрнәшр, 1958-чи ил, сәб. 333.

¹ «Бакиский рабочий» гәзәти, № 211, 20. сентябр 1920-чи ил.

инди һәккмләрин сайы 25 дәрә артымш вә тәғрибән 480 адама бир һәккм хидмәт эдир.

Совет һәккмийәти илләриндә гүдрәтлн сәсиәст сәнаеи ярадылмыш, Сумгайыт, Миннәчәвир, Дашкәсән вә с. ени сәнае шәһәрләри салышмышдыр, республикамызын халг тәсәррүфатынын чох мүнһүм сәһәләриндән олан сәсиәст кәнд тәсәррүфатымызын мәнзәрәси дә хош вә фәрәһли олмушдур. Бөйүк Коммунист партиясынын ән көһнә вә мүбариз дәрәжәләриндән бири олан Азәрбайжан партия тәшкиләти Совет Иттифагы Коммунист партиясы Мәркәзи Комитәси әтрафында өз сураларыны кетдикчә даһа сых бирләшдирир, онун сынанмыш рәһбәрлийн алтында республикамызын зәһмәткешләрини, партиянын вә һөкүмәтин гаршыя гойдулгалары, ХХ партия гурултайынын тарихи гәрәрларындән доған тәсәррүфат-сияси вәзифәләри мүнвәфәғийәтлә һаята кечирмәк уғрунда даһа әзмәл мүбаризә апарыр. Бу мүбаризәдә республикамызын

коммунистларн Бақы партия тәшкиләтинин шанлы болшевик әһәналәрини ләйгәнчә давам этдирирләр.

Бүтүн совет халгы илә бирликдә республикамызын зәһмәткешләри Коммунист партиясынын рәһбәрлийн алтында өлкәмиздә коммунизм гурмаг сәһәсиндә бөйүк ярадычылыг ишләри көрәрәк, бүтүн дуняда сүлһ уғрунда, ени дуня мүнәрибәси ғызышдыранларә гаршы инадлы вә ардычыл мүбаризә апарырлар.

26 Бақы комиссарынын әнз хәтирәси совет адамларыны өлкәмиздә коммунизмни гәләбәси уғрунда мүбаризәйә руһландырар. Коммунист партиясынын рәһбәрлийн алтында совет халгынын коммунизм гуручулуғу йолунда 40 ил әрзиндә тәһәзүмәткеш бөйүк гәләбәләр халгымызын азадлыгы уғрунда, ишыгы кәләчәйи уғрунда, сәсиәст иттигабы вә Совет һәккмийәтинин гәләбәси уғрунда гәһрәманлыгә һәләк олмуш шанлы Бақы комиссарларынын хәтирәсини әбәдиләшдирмәк үчүн ән яхшы әбидәдир.

Профессор М. МЕҢДИЗАДӘ.

1917—1920-чл ИЛӘРДӘ АЗӘРБАЙҖАНДА СОВЕТ МӘКТӘБИ ГУРМАГ УҖРУНДА КЕДӨН МҮБӘРИЗӘ ТАРИХИНДӨН

Дәһн Ленинни рәһбәрлийн алтында һазырланан вә башланан Бөйүк Октябр сәсиәст игилябы өлкәдә вәзийәти көкүндән дойшдирди. Бу игиляб Русиянын бүтүн зәһмәткешләрини, о чүмләдән Азәрбайжан халгыны истомар зүлмүдән әбәди олараг азад этди; өлкәни бүтүн халгларына сияси, иттигәдн вә милли азадлыг верди, онларын милли мәдәнийәтинин совет гуручулуғу әсәсиндә сүрәтлә инкишафы вә чыңкләнмәси үчүн әлверишлн зәмин яратды.

1917-чл ил ноябрын 16-да нәшр эдилән тарихи сәһәд «Русия халгларынын йүгүтгалары бәйнамәси», Русия халгларынын бәрәбәр сияси, иттигәдн вә мәдәни яшайышларынын әсәсларыны, о чүмләдән Русияда олан хырда милләтләрин азад яшәячәкларыны элан этди. Халглар арасында вахтилә мөвчүд олан әләгәсизлик вә әдават онларын бөйүк достлуғу, бирлийн вә гаршылығлы ярадымы илә өзә эдилди. Русияда олан бүтүн халгларын вә милләтләрин йүгүг бәрәбәрлийн достлуғу вә гардашлыгы олан Ленин милли сиясәти галиб кәлди.

Ленин милли сиясәти Русия халгларынын бүтүн зәһмәткешләринә илан верир, онлары игилябда фәал иштирак этмәйә чәлб эдирди.

Октябр игилябынын әзәмәтлн дағалары Русиянын бүтүн ерләринә, о чүмләдән дә Зағәфғазияяйылыр, зәһмәткешләр арасында игилябн чөшгүилуғу күчләндирәдн. Игиләбн гүвәләр бүтүн За-

ғәфғазияда, хүсусән Бақы шәһәриндә болшевикләр партиясынын әтрафында топлашырдылар. Шүбһәсиз, әксингилабн гүвәләр дә мүвкүләмир, группалшырдылар. Мүвәғгәти һөкүмәт йыхылдыгдан сонра, мусавәтчылар, мейшәвикләр вә дашнаклар да дахил олмәг үзәр Зағәфғазиянын әксингилабчы гүвәләри, ноябр айынын 15-дә¹ (1917), мәркәзләри олан «Зағәфғазия комиссариятыны» тәшкил этдиләр. Болшевикләр әтрафына топланан гүвәләр исә башда сынанмыш игилябчылар С. Шаумян, Н. Нариманов, М. Әзизбәйов, А. Чәпаридзә, И. Филетов вә башгалары олмәгә һәмин комиссарият әлейһинә мүбаризәләрини күчләндирдилар. Ноябрь айынын 13-дә (1917) болшевикләрнн тәшәббусу илә Бақы Совети, Бақы шәһәриндә Совет һөкүмәтин элан этмәкни гәрәра алды. Ләкин бу вә бу ки-ми игилябн тәдбирләр, буржуа-мүлкәдәр иртичәаынын күчлү мүғавимәтинә раст кәлирди.

Бақы болшевикләри бу гара гүвәләрнн мүғавимәтинн гурмаг, гәти олараг Совет дөвләти гурмаг вә беләликлә совет мәктәпләри ачыб халг күтләләри арасында әлм вә маарифи яймаг, бунун үчүн дә тәрәғгипрәвәр зиялылары Совет һөкүмәти тәрәфинә чәкмәк үчүн кәскин мүбаризә апарыр вә чөшгүн фәәлийәт кәстәрирдилар. Русиянын тәҗә мәркәзн аилаәтләриндә дөһил, учғарләрда дә Совет һөкүмәти-

¹ Бурадыки тарихләр ени стилә верилмишдир.